

21. Василенко М. Постанова ради міністрів про призначення вдові українського драматурга М.Л. Кропивницького – Надії Василівні Кропивницькій одноразової допомоги та пенсії // Нова рада. – 1918. – № 137. – 10 серпня. – С. 1.
22. ЦДАВОВУ. – Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр. 33.

Надійшла до редколегії 11. 11. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.

УДК 94(477) “1917/1923” – 058.232.6

В.М. Щербатюк

БОРОТЬБА СЕЛЯН УКРАЇНИ ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ АГРЕСІЇ ТА РЕЖИМУ 1917–1923 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ГАЛУЗЕВОГО АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ)

***Анотація.** Автор на основі аналізу архівних документів показує характерні особливості селянського повстанського руху 1917 – 1923 рр. проти радянської влади в Україні, з'ясовує умови його розгортання та причини поразки.*

***Аннотация.** Автор на основании анализа архивных документов показывает характерные особенности крестьянского повстанческого движения 1917 – 1923 гг. против советской власти в Украине, выясняет условия его разворачивания и причины поражения.*

***Summary.** On the basis of archival documents the author shows specialities of peasant rebellion movement of 1917-1923 against Soviet rule in Ukraine. He also explains the causes of its breaking out and defeat.*

Актуальність теми обумовлена недостатністю вивчення більшовицько-селянського протистояння, зокрема причин його виникнення і наслідків. Значною мірою це пояснюється обставинами, в яких розвивалась радянська історична наука – заідеологізованість, відсутність об'єктивного висвітлення національно-визвольного руху в Україні 1917–1923 років, переслідування щодо спроб розкрити справжні причини його виникнення і поразки. Не давали цілісної картини цієї проблематики і дослідження різних аспектів даної теми в діаспорі. Певна заполітизованість українського суспільства доби незалежності України також є перешкодою у повноті дослідження теми.

Отже, запропонована розвідка має на меті бодай частково заповнити прогалини інформації про селянський повстанський рух, спираючись на відповідні архівні матеріали.

В ході боротьби українського селянства проти більшовицької агресії все більше ставало зрозумілим: повністю оволодіти українським селом можна лише за умови знищення опору селянсько-козацьких загонів, які вдалися до партизанської війни. У пертій, проте, часто неузгодженій боротьбі повстанці успішно використовували лісові масиви. Так, до 1921–1923 рр. базою козаків отамана Р. Бабія були Голованівські ліси на Єлисаветградщині, знаменитий Чорний ліс широко використовували пратизани П. Хмари, Звенигородські і Лисянські діброви на Київщині – козаки С. Гризла, І. Лютого-Лютенка, Квітковського, С. Туза. Савранський ліс оберігав загони отаманів Я. Кошового і Л. Заболотного.

У травні–червні 1920 р. в Україну переправили з Уралу Башкирську дивізію, яка спочатку входила до складу армії Колчака, а потім перейшла до Червоної армії. Окрім цього з Туркестану прибула 25-а Чапаєвська дивізія, а з Кавказу – 1-а кінна армія С. Будьонного [18, 50 – 51].

У зв'язку з передислокацією військ в Україну, В. Ленін дав розпорядження: „Військам Кавказького фронту йти пішки через всю Україну, розрахувавши маршрут так, щоб у кожному волості заходити двічі, через певний проміжок часу, спочатку кінна, потім піша частина для виконання (і потім перевірки виконання) таких завдань: а) збирання продовольства; б) створення на місці, тобто в кожному селі, під охороною місцевих селян і під їх відповідальність подвійного (проти розверстки) запасу продовольства...; в) скликання (і перевірка) списку „відповідальних” селян... Відповідальні селяни особисто відповідають за виконання продовольчих та інших завдань влади. Після того як військо вийде, на місцеву владу покладається спеціальне завдання (за невиконання цього завдання

– розстріл): дбати про справність і цілісність цього списку. Для зазначених цілей в кожен військову частину додати... комісара або інструктора (зібрати 1 000 чоловік, якщо треба, з Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська робітників) для керівництва виконанням зазначених завдань. В „упертих” волостях чи селах військові частини або організують „третє відвідування”, або залишаються на постіях (до 2-х тижнів) для покарання і виправлення...” [15, 134; 18, 51].

Червоноармійці вдавалися до краж, мародерства, вбивств та інших злочинів. Зокрема, про діяльність 6-ї кавалерійської дивізії в Україні повідомлялось у наказі реввійськради № 89 від 9 жовтня 1920 р.: „Мы, революционный совет 1-й конной Красной армии, именем Российской Социалистической Советской Рабоче-Крестьянской республики объявляем: ... направляясь в тыл, полки 6-й кавалерийской дивизии, 31, 32, 33, учинили ряд погромов, грабежей, убийств... Так, 18 сентября совершено было два... налёта на мирное население; 19 сентября – три налёта; 20 сентября – девять налётов; 21 числа – шесть и 22 сентября – два налёта...” [18, 52]. У протоколі Звенигородської повітової військнаради від 27 липня 1921 р. говорилося про інциденти, що виникли після прибуття в повіт частин 219 полку [8, 213]. У протоколі засідання Уманської повітової військнаради від 28 вересня 1921 р. зафіксовано згвалтування двох селянок та влаштовані безпорядки загоном особливого відділу, а в протоколі від 5 жовтня 1921 р. – розгром червоноармійцями 7-ї кавалерійської дивізії Іванківського волосного архіву та бібліотеки місцевої хати-читальні [8, 44, 46].

Для реалізації своїх планів радянська влада намагалася всіляко використати місцеве населення, тримати його під контролем. Так, 1920 р. Звенигородський комітет з проведення трудової повинності видав наказ, де зазначалося: „Учёту подлежит все граждане обоего пола, проживающие в Звенигородке и его предместии постоянно, так и временно, мужчины в возрасте от 18 до 50 лет, а женщины – от 16 до 40 лет”. На чоловіків від 18 до 40 років покладалася обов’язки щодо заготівлі дров, а віком від 20 до 24 років за наказом повітового військового комісара Капуловського від 3 серпня 1920 р. мобілізували до Червоної армії [4, 5 – 7].

Повстанські загони перешкоджали утвердженню радянської влади. Тому їх діяльність більшовики кваліфікували як злочин і 2 лютого 1920 р. Всеукраїнський ревком прийняв постанову „Про застосування вищої міри покарання – розстрілу до активних контрреволюціонерів на Україні”. У ній говорилося: „... для полного уничтожения перепон, что нарушают стойкость Радянської влади в Україні, Всеукраїнський революційний комітет, ... у своїй неухильній і рішучій боротьбі з будь-якими спробами контрреволюційного характеру не може зупинитися ні перед якими заходами аж до застосування системи червоного терору”.

20 квітня 1920 р. Раднарком України прийняв „Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями”. Головна увага приділялася посиленню репресивних заходів щодо селян, якщо вони підтримують повсталих. Вводився інститут заручників та кругова порука населення за будь-яке заворушення, а тим більше виступ проти радянської влади. У випадках відверто виявленої ворожнечі населення передбачалася сувора кара аж до спалення села [19, 53, 109 – 116].

Згідно з інструкцією, затвердженою Київською окружною військовою нарадою, відповідальні призначалися з розрахунку одна особа на 30 хат із числа найбільш заможних і впливових громадян. Списки відповідальних складали волосні військові наради і через районні військнаради вони подавалися на затвердження військовим нарадам повіту. Згідно з інструкцією до відповідальних зараховувалися представники біднішого селянства, середняків, родичів червоноармійців [8, 176]. Та не у всіх селах була необхідна кількість заможних селян, тому інструкція часто порушувалася. До відповідальних за доносами потрапляли різні категорії селян [1, 5]. У разі вбивства представника радянської влади, червоноармійця чи комнезамівця, з числа відповідальних розстрілювали вдвоє більше. Щоб виявити жертву змушували кидати жереб. Якщо вбивство відбулося за межами села відповідальних призначали із сусідніх сіл. У разі відсутності того чи іншого відповідального, на його місце призначали кандидата у відповідальні. Майно убитого відповідального та того хто втік, конфісковували. Уникнути покарання можна було тільки в тому разі, якщо виявлено і спіймано „справжніх винуватців”, або ж у разі надання радянській владі особливих послуг у боротьбі з повстанським рухом. Відповідальних

зобов'язували подавати інформацію про односельців, про наявність у населеному пункті дезертирів, зброї у населення. У разі арешту ворога радянської влади чи представника повстанського загону, про якого не було завчасно повідомлено, або виявлення у селян зброї, на відповідальних накладали штраф: одна свиня чи двійко овець і 20 пудів хліба, пара коней чи корів і 200 пудів хліба. Відповідальні, які пред'явили органам радянської влади спійманого повстанця, або надали дієву допомогу в розгромі антирадянського повстанського загону, переводилися до категорії кандидатів у відповідальні, а у разі повторення таких дій – звільнялися взагалі від відповідальності [8, 177].

Однак весною і влітку 1920 р. більшовики на окупованих теренах України мали переважно незначні військові формування – великі військові частини були задіяні на польському і врангелівському фронтах. Український рух, хоч і загнаний у підпілля, в окремих місцях заявляв про себе ще дуже сильно, зокрема, на Київщині в Чигиринському (Холодний Яр), в Уманському, Таращанському, Канівському та Звенигородському повітах. Там активно діяли селянсько-козацькі загони на чолі з отаманами Верещакою, Гонтою (Лютий-Лютенко), Гризлом, Гулим, Дерешуком, Жуєвдою, Загороднім, Мартинівським, Яблучком, Чорним Вороном. Навколо міст Богуслава, Лисянки, Таращі та волосних містечок Боярки, Винограду, Медвина, Стеблева до серпня 1921 р. повстанськими загонами керував представник Національної Козачої Ради, отаман Квітковський [2, 27].

На кінець 1920 р. національно-визвольні сили були знекровлені [16, 908]: уряд УНР на чолі з А. Лівіцьким, 14 листопада залишив Кам'янець-Подільський, регулярна українська армія була витіснена з України. Дієвою силою, яка могла б і далі захищати українську ідею, залишався селянський повстансько-отаманський рух. Проте він був недостатньо згуртований.

Політика більшовиків в українському селі, спрямовалася на забезпечення продуктами Червоної армії і російських міст, націоналізацію землі та промислових підприємств, експропріацію зерна та інших продуктів у селян. Головним методом вилучення хліба у селян і надалі залишалось застосування збройної сили. Так, восени 1920 р. у Шполянській волості до хлібозаготівель залучили військовий загін у 100 осіб на чолі із заступником голови повітового продовольчого комітету Геллером. За два тижні у селян відібрали близько 32 тис. пудів зерна, м'яса – 300 волів вагою 1200 пудів, що разом становило 13,2 % від запланованої кількості на 1920 р. Для порівняння: за той же час у Катеринопільській волості без застосування військ зібрали лише 3 557 пудів зерна і 189 пудів м'яса [12, 14].

В цей час українські сили зосередили свою роботу на підготовці загального повстання. Так, у квітні 1921 р. партизансько-повстанський штаб на чолі з генералом Ю. Тютюнником у Львові, визначив основним завданням організацію Української армії з інтернованих вояків армії УНР; скоординувати повстанські рухи в Україні, об'єднати усіх отаманів і підготувати всенародне повстання. Сигналом до такого повстання мав бути „рейд” Української армії в Україну.

. Похід мав відбутися не пізніше ранньої осені. В Україну до повстанських організацій надсилали старшин та досвідчених козаків з конкретними завданнями. Досить швидко було встановлено зв'язки з Національною Козачою Радою в Києві, яка завершувала підготовку до загального повстання. Рада підтримувала зв'язок з урядом УНР у Тарнові та повстанським штабом у Львові.

План Ю. Тютюнника будувався на тому, що, перейшовши в Україну із групою кадрових військових, інтернованих у Польщі, він зможе опертися на збройні повстанські сили й перетворити партизанські операції в масовий рух, підтриманий усім народом. У звільнених повстанцями районах мала одразу створюватися національна влада з відповідними урядовими й адміністративними установами цивільного характеру [2, 23–25].

Повстанський штаб спільно із Національною Козачою Радою поділили майже всю Правобережну Україну на бойові райони, де були створені повстанські комітети, завданням яких було об'єднання розрізнених загонів і формування нових, контроль за їх діяльністю, інформування уряду УНР про розвиток повстанського руху в Україні. Значну роботу проводили окружні повстанками в Олександрівському повіті, Білій Церкві, Холодному Яру.

Навесні 1921 р. посилювалось невдоволення селянства більшовиками. Найактивніше повстанці виявили себе на Правобережжі, діючи переважно на своїх територіях і майже не здійснюючи великих рейдів або переміщень у нові місця. Вони зосереджувались у лісистих та заболочених районах, а також з метою нападу на потяги, обози та інші транспортні засоби – навколо залізничних вузлів, важливих сухопутних та водних шляхів, завдаючи значної шкоди радянській владі і відволікали на себе значні військові сили.

Характерно, що ці загони в 1920–1921 рр. поширювали свій вплив у переважно економічно й політично значимих районах України [9, 11]. На Київщині, де повстанські загони на середину лютого 1921 р. мали на озброєнні 40 кулеметів і налічували до 1670 осіб, з них кавалеристів – 510 [9, 12], такими територіями були Київський, Чорнобильський, Радомишльський, Білоцерківський, Канівський, Таращанський, Звенигородський, Уманський повіти.

У травні 1921 р. під Києвом відбувся з'їзд керівників повстанських загонів. Прибули отамани Маруся, Добрий Вечір, Струк, Хмара, Палій, Чорт, Богатиренко, Лихо та інші. Було розроблено загальний план боротьби, затверджена тактика дрібних рухомих загонів, схвалений метод терору проти комісарів, керівників комнезамів, активних партпрацівників [12, 190]. Лише в січні у Петраківській і Катеринопільській волостях Звенигородського повіту членами загону отамана Пугача вбито комуніста, міліціонера та члена продовольчого комітету [12, 39], у Петраківці на загальних сільських зборах убито комуніста Іваценка, знищені усі справи волосного ревкому [12, 154].

У звіті про діяльність Таращанської повітнаради за січень–липень 1921 р. повідомлось: „...зародыш бандитизма, проявившийся в мае месяце окончательно выявил себя в июне” [8, 282]. В липні, характеризуючи повстанський рух на Правобережжі, більшовики писали: „...необходимо отметить Таращанский район, где действуют банды Мартыновского (около 120 штыков, 30 сабель) и Квитковского, объединяющего под своим руководством отдельные группы, всего около 75 сабель с 8 пулемётами и 2-мя орудиями. Совершая налёты и нападения на отдельные местечки бандиты эти распространяют свои действия до Звенигородки, имея тесную связь с местным населением могут легко уходить от наших частей...” [9, 32].

Влітку 1921 р. більшовики змушені були визнати активність і небезпеку для них повстанського руху на Правобережжі. Ще більше ускладнювало позиції радянської влади катастрофічне становище економіки. В. Ленін визнав провал політики „воєнного комунізму” і переконав однопартійців піти на певні уступки. Становище селян було двояким: з одного боку, воно нібито було союзником пролетаріату, а з іншого – об'єктом боротьби, спрямованої на те, щоб здобути над ним перемогу. Для перемоги необхідні були інші умови і методи, створення і реалізація яких предбачалося здійснити в ході нової економічної політики – НЕПу.

У таких умовах почали викривати повстанські організації і ліквідовувати повстанські відділи. В липні 1921 р. чекістами була розгромлена Національна Козаха Рада. Ті організації, які не були викриті, посилили конспірацію, що призвело до послаблення їх зв'язків із штабом Ю. Тютюнника [2, 33]. Окремі загони з метою збереження за собою ініціативи, об'єдналися. Так, в Ніковському лісі, що на Уманщині, об'єдналися повстанці отаманів Квітковського і Мартиновського. Чисельність загону сягнула 1200 осіб [9, 44].

Селянські виступи у другій половині 1921 р. набирали сили. Так, в околицях Ставища влітку 1921 р. майже все селянство було готове до повстання. Пізніше агенти повстанкому, надіслані у той край повідомляли: «...до повстання все було добре підготовлено; зброї – досить, і добре захованої, розроблено плани захоплення міліції, як рівно ж обеззброєння невеликих військових частин...; ...настрій селянства в усіх районах Ставища був настільки сприятливий повстанню, була така ненависть до москалів, що коли б генерал Тютюнник навіть із запізненням заявився в цьому районі – повстання охопило б низку повітів» [21, 127, 128].

Тому в рамках дій щодо знешкодження повстанського руху радянська влада вдалася до створення маневрених, так званих летючих загонів, які застосовували репресії не лише до повстанців, а й до мирного населення. До загонів були приставлені політпрацівники, створені спеціальні органи з надзвичайними повноваженнями – трійки, до складу яких входили командир загону та представники місцевих парторганізацій. Було розгромлено Всеукраїнський Повстанчий Комітет, значну частину отаманів знищено, ліквідовано деякі загони. Розгром керівних повстанських

організацій гнітюче вплинули на окремих отаманів: посилилася зневіра у можливість визволення України, деякі з отаманів вирішили скористатися з проголошеної більшовиками амністії і припинили боротьбу. У Звенигородському повіті в склали зброю близько 300 повстанців. Серед них радянські документи називають таких отаманів як Пугач [12, 434], Бойко, Ярошенко [9, 34], Іванов, Чорний Ворон [13, 38], Квітковський [9, 64], Заєць, Замогильний [9, 84] та інші.

Повстансько-партизанський рух у липні–вересні 1921 р. зазнав значних втрат: лише з 8 по 17 серпня в Україні припинили боротьбу 35 отаманів і 2 532 рядових повстанців, з яких арештовано відповідно 5 і 857, решта загинули в боях. Окрім цього, протягом серпня добровільно здалися 19 отаманів і 647 рядових повстанців [9, 109]. Внаслідок політичної, пропагандистсько-агентурної роботи і військових операцій значних втрат було завдано Холодноярському окружному повстанському. За даними таємних радянських документів, частина його 4 серпня перейшла на бік нової влади [9, 122], інші після переговорів, що їх провів уповноважений Кременчуцького Губчека П. Пташинський були амністовані. Проте вже з серпня в Холодному Яру та інших регіонах стали виникати нові повстанські загони, які активізують свою діяльність.

Про те, що в Україні йшла масова ліквідація повстанських організацій і партизанських загонів керівникам Головного Повстанчого штабу в середині вересня доповідав Оникій Богун, який за дорученням штабу вивчав ситуацію в районах Правобережжя. Стало ясно, що найкращий час для повстання – жнива, коли більшовицькі „продотряди” силою забирали у селян збіжжя, втрачений. Про обізнаність ЧК щодо повстання свідчить також нота російської місії у Варшаві від 22 вересня 1921 р., в якій висунуено вимогу – “негайно відправити війська, готові до походу в Україну, назад до таборів інтернованих”. На думку дослідників українського повстанського руху, ця нота мала стати пересторогою для повстанців. Слід було врахувати й те, що більшовики тримали в Україні армію кількістю близько 400 тис., а в умовах зими, яка наближалася, партизанська боротьба була б дуже утруднена [2, 35, 36, 44].

Масовий червоний терор, оперативність ЧК та військові операції проти повстанців і місцевого населення ослабили не лише повстанські загони, а вплинули на активність народних мас, порушували зв’язки між повстанськими групами. Проте напередодні, а особливо з появою в українських землях армії УНР, на Правобережжі знову почали діяти місцеві селянсько-козацькі загони. Особливу активність стали виявляти загони отаманів Струка, Орлика та інших отаманів. Пожвавлення дій спостерігалось у районі Звенигородки, Канева і Таращі [9, 256]. У жовтні 30 кіннотників отамана Чорного Ворона розгромили у Мокро-Калигірській волості склад Звенигородського повітового продуктового комітету [9, 245, 329], на початку листопада, після поразки 1 жовтня поблизу с. Веселий Кут, в районі станції Цибулеве – залізничної лінії Знам’янка–Бобринська, значних клопотів більшовикам знову стали завдавати повстанці отамана Загороднього [9, 319]. Значна частина повстанських загонів Київщини залишила місця свого постійного дислокування: одні рушили на північ, у напрямку містечок Бородянка, Коростишів, Макарів, інші – у північно-західну частину губернії [9, 360]. Разом з тим, на початку листопада 1921 р. керівник Бесарабської групи генерал А. Гулий-Гуленко зі штабом і невеликим загonom дістався Уманського і Звенигородського повітів, де умови для повстання були більш сприятливі. Тогочасні радянські документи змушені були визнавати: “Крестьянские массы Киевщины возвращаются к прежней поддержке бандитизма...” [9, 330]. За даними радянських розвідувальних органів у Мокро-Калигірській волості із місцевих мешканців наприкінці жовтня сформувався бойовий загін у 150 осіб [9, 343]. Однак після поразки 17 листопада Волинської групи Гулий-Гуленко повернув до Румунії, а партизанська боротьба в Україні втратила активність.

Трагічні наслідки походу Армії УНР в Україну призвели до ослаблення повстанського руху. Восени і в грудні 1921 р. підрозділам Червоної армії і ЧК вдалося ліквідувати на Правобережжі загони Гонти, Бондаренка, Петренка-Погорілого, вбити отаманів Каменюка, Чайку, Бернадського, захопити отамана Перепелицю, розпорошити повстанців Орлика і Онищука [9, 399, 408]. 28 листопада арештували полковника Карого [9, 395]. Тоді ж більшовицькі керівники дійшли висновку, що в боротьбі із повстанцями необхідно поєднати зусилля щодо охорони західних кордонів, а у прилеглих до них губерніях посилити заходи стосовно повстанських

загонів і місцевого населення. Зокрема, про це йшлося 13 вересня на засіданні Київської Губвійськнаради за участю Л. Троцького [9, 399, 460].

Окрім цього, з метою «дальнейшого искоренения бандитизма» більшовики насильно вилучали у місцевого населення зброю, виселяли сім'ї повстанців, розстрілювали. Голова Богуславської повітнаради І. Ніллен у червні 1922 р. заявляв: «за явное укрывательство, несодействие власти и невыдачу преступного бандитского элемента в Таганчанском районе в сёлах Воробиевка, Поповка, Броваха, Буда Воробиевская, Киченцы, Таганча и Сахновка растрелено 13 ответчиков». Тоді ж були розстріляні відповідальні в Катеринопільській і Рижанівських волостях. У червні із с. Таганча були виселені сім'ї повстанців Музики, Нестеренка, Федоренка, Анцюри, Яблонського; із с. Мельники – сім'ї Курбала і Морчаки [10, 4, 50, 62]. Значного удару повстанському руху завдано наприкінці вересня 1922 р., коли чекісти Гамалія і Завірюха увійшли в довіру до керівників Холодноярського повстанкому і організували Звенигородський з'їзд, на якому, ніби то з метою координації дій отаманів мала бути визначена дата початку Вукраїнського повстання. Планувалось зразу арештувати керівників підпілля Кременчуцької, Катеринославської, Миколаївської і Одеської губерній. Проте не всі керівники прибули у Звенигородку. Однак з числа прибулих були арештовані Л. Загородній, М. Голик-Залізник, Д. Гупало, Т. Компанієць, В. Ткаченко, О. Добровольський [17, 12, 47]. Можливо вдалося б арештувати й більше, проте, як зазначив Ю. Горліс-Горський, під час арешту Загородньому вдалося вистрелити з револьвера, а в лісі це почув Левадний, кинув дві бомби і наробив тривоги. Переважна більшість арештованих загинули пізніше під час повстання в Лук'янівській в'язниці [11, 334–336, 340].

Ослаблений повстансько-партизанський рух в Україні не згас. Радянській владі чинили опір отамани Чорний Ворон, І. Нагірний, Я. Орел-Гальчевський. До зими 1923 р. у Звенигородських та сусідніх лісах діяв загін І. Гонти (Лютій-Лютенко). Виникали й інші загани на чолі з новими отаманами. Так, документи радянських органів влади стверджують про появу в листопаді 1922 р. повстанського загону в Шендерівській волості на Звенигородщині, де місцеві партизани здійснили кілька терористичних актів [10, 4]. У грудні 1922 р. в Катеринопільській і Рижанівській волостях того ж Звенигородського повіту ряд бойових операцій здійснив новий загін отамана Уманця [10, 2, 3]. В цілому, протоколи засідань Шевченківської повітвійськнаради за грудень 1922 р. переконують у посиленні повстанського руху на Звенигородщині, куди більшовики з усіх сусідніх повітів направили військові загани. Так, Богуславська повітнарада на зборах 12 грудня вирішила відрядити на Звенигородщину загін з 55 осіб, серед яких – 15 кіннотників на чолі із Самородницьким [9].

Весна 1923 р. принесла новий спалах повстанського руху. Однак більшовики завдали випереджувального удару: ліквідували Окружний Повстанський комітет Київської губернії, Гайсинську, Брацлавську, Катеринославську підпільні організації. На кінець 1923 р. повстанський рух знову почав згасати, а подальша боротьба набирала нових форм [17, 12].

На послаблення боротьби українського селянства вплинули розпочаті у зв'язку з впровадженням непу аграрні перетворення і українізація. У травні 1923 р. всі податки з селянського двору були зведені до єдиного сільськогосподарського податку в грошовій формі. Коли основні роботи щодо перерозподілу земельних ресурсів завершилися, основною фігурою на селі утвердився селянини-власник [3, 300].

Отже, у період 1917–1923 рр. рушійною силою в боротьбі з більшовиками було українське селянство, яке поєднало стихійні виступи з організованою підпільною роботою. Їх боротьба мала національно-визвольний характер. Однак ні Українська ЦР, ні керівники Гетьманату і Директорії не змогли організувати народні маси на боротьбу з більшовиками. А зволікання в 1921 р. провідників повстанського руху з початком Всеукраїнського виступу та посилення агентурно-розвідувальної і карально-знешкоджувальної діяльності радянської влади призвели до поразки. Негативним було й те, що серед повстанців в Україні жила надія на провідників з-за кордону. Розчарування в останніх і сподівання лише на власні сили прийшли занадто пізно: в Україні зміцніла радянська влада, якій повстанський рух на той час вже значно поступався у своїх силах. Проте він зміцнив національну свідомість українців, заклав фундамент цілеспрямованої боротьби за незалежність у XX ст.

Література

1. Беляя О. Ответчики – кто они? // 2000. – 2005. – № 33. – С. 5.
2. Верига В. Листопадовий рейд. – К., 1995.
3. Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І. та ін. Історія України: нове бачення. – К., 2000.
4. Вісті. – 1920. – № 60. – 9 серпня.
5. Вісті. – 1920. – № 86. – 13 вересня.
6. Вісті. – 1920. – № 90. – 19 вересня.
7. Вісті. – 1920. – № 100. – 4 жовтня.
8. Галузовий архів Міністерства оборони України (далі – ГДА МО України). – Ф.Р. 3773, оп. 19823, спр. 12.
9. ГДА МО України. – Ф.Р. 3773, оп. 19823, спр. 16, арк. 11.
10. ГДА МО України. – Ф.Р. 3773, оп. 19823, спр. 40, арк. 4, 50, 62.
11. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Львів, 1992.
12. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – ДАКО. – Ф.Р. 1, оп. 1, спр. 282.
13. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). – Ф.Р. 189, оп. 1, спр. 55.
14. Коваль Р. Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206: Історичний нарис. – Вінниця, 2007.
15. Ленін В. Повне зібрання творів. – К., 1975. – Т. 51.
16. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
17. Стегній П.А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2000.
18. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Львів, 2000.
19. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті–50-ті роки ХХ століття. – К., 2000.
20. Щербатюк В. Тактика більшовиків щодо захоплення влади в українському селі // Визвольний шлях. – 2002. – № 8. – С. 38–47.
21. Яновський В. За Україну, за її долю // Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К., 1995. – С. 109–131.

Надійшла до редколегії 26. 05. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.

УДК 94(477) “1921/1923”

А.М. Фесенко

КОНФІСКАЦІЯ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ДОНЕЧЧИНІ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1921–1923 рр.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми державно-церковних відносин на початку 1920-х років. Автор аналізує та узагальнює особливості проведення конфіскації церковних цінностей на території Донеччини під час голоду (голодомору) 1921–1923 рр. Пропонований підхід дає змогу заповнити існуючі фактологічні прогалини в осмисленні взаємин державної влади і православної церкви в ре'їоні, Україні в цілому.

Аннотация. Статья посвящена исследованию государственно-церковных отношений в начале 1920-х гг. Автор анализирует и обобщает особенности проведения конфискации церковных ценностей на территории Донетчины во время голода (голодомора) 1921 – 1923 гг. Предложенный подход дает возможность заполнить существующие фактологические прогалины в осмыслении отношений государственной власти и православной церкви в регионе, Украине в целом.

Summary. The article highlights the study of the problem of relations between the state and the church in the early 1920-s. The author analyses and summarizes the peculiarities of church values confiscation in Donnetsyna during the period of starvation (Golodomor) 1921-1923. The suggested approach enables to fill the existing fact gaps in the comprehension of relations between the state power and the Orthodox church in the region, as well as throughout Ukraine.

Від самого початку встановлення радянської влади на території України ставлення до релігійних організацій, зокрема православної церкви, посідало одне з центральних місць у державній політиці. Залежно від зовнішніх і внутрішніх чинників формувалися і взаємини з